

MEMENTO

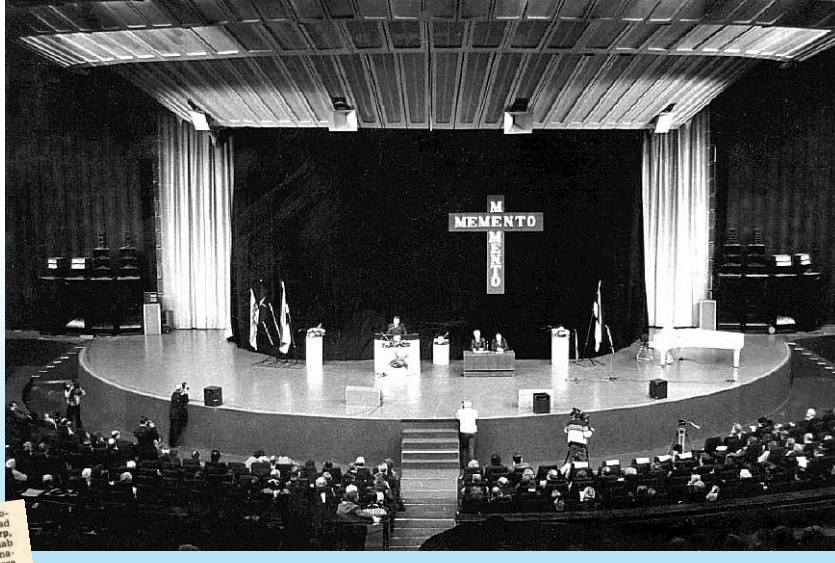

EESTI MEMENTO LIIDU TEATAJA

NR 10 (94)

MÄRTS 2009

20 aastat MEMENTO asutamisest

25. märtsi 1989 hommikul kell 10 algas Tallinna Linnahallis Eesti Õigusvastaselt Represseeritute Liidu "Memento" asutamiskoosolek. Koosoleku avas Elmar Joosep, juhatasid Aadu Rast ja Aadu Oll.

Foto: Tallinna Memento fotokogu

Memento

Elle leinapäeva hommikul kell 10 algas Tallinna Linnahallis Eesti Õigusvastaselt Represseeritute Liidu "Memento" asutamiskoosolek. Seltsi esimesed juhtivad liikmed olid sündinud ja elavad Eestis, kuid nende vanemad olid sündinud välismaal. Seltsi eesmärk on aidata neid, kes on kannatanud poliitilist repressiooni ja õigusvastast asutamist. Seltsi esimees on Elmar Joosep, juhatatakse Aadu Rast ja Aadu Oll. Seltsi liikmed on: Elmar Joosep, Aadu Rast, Aadu Oll, ja teised. Seltsi eesmärk on aidata neid, kes on kannatanud poliitilist repressiooni ja õigusvastast asutamist. Seltsi esimees on Elmar Joosep, juhatatakse Aadu Rast ja Aadu Oll. Seltsi liikmed on: Elmar Joosep, Aadu Rast, Aadu Oll, ja teised.

Valiti 41-liikmeline volikogu, kuhu teiste seas kuuluvad Raimond Kaugver, Peep Kärr, Leonari Meri, Vello Kala (elab Toronto), Eem Tarto, Viimare esimes hiljem ka lühikesel ajavahemikul, ja teised. Seltsi eesmärk on aidata neid, kes on kannatanud poliitilist repressiooni ja õigusvastast asutamist. Seltsi esimees on Elmar Joosep, juhatatakse Aadu Rast ja Aadu Oll. Seltsi liikmed on: Elmar Joosep, Aadu Rast, Aadu Oll, ja teised.

Asutamiskoosolekul valiti postuumselt Memento asutajateks Elmar Joosep, Aadu Rast ja Aadu Oll. Seltsi eesmärk on aidata neid, kes on kannatanud poliitilist repressiooni ja õigusvastast asutamist. Seltsi esimees on Elmar Joosep, juhatatakse Aadu Rast ja Aadu Oll. Seltsi liikmed on: Elmar Joosep, Aadu Rast, Aadu Oll, ja teised.

Enne tutvustas "Noorte Hääles" algatusrühma tööd ning valminud põhikirja projekti Aadu Oll. Seltsi eesmärk on aidata neid, kes on kannatanud poliitilist repressiooni ja õigusvastast asutamist. Seltsi esimees on Elmar Joosep, juhatatakse Aadu Rast ja Aadu Oll. Seltsi liikmed on: Elmar Joosep, Aadu Rast, Aadu Oll, ja teised.

Enne tutvustas "Noorte Hääles" algatusrühma tööd ning valminud põhikirja projekti Aadu Oll. Seltsi eesmärk on aidata neid, kes on kannatanud poliitilist repressiooni ja õigusvastast asutamist. Seltsi esimees on Elmar Joosep, juhatatakse Aadu Rast ja Aadu Oll. Seltsi liikmed on: Elmar Joosep, Aadu Rast, Aadu Oll, ja teised.

Enne tutvustas "Noorte Hääles" algatusrühma tööd ning valminud põhikirja projekti Aadu Oll.

AITAME TERRORI OHVR

Stalinliku terrori aastatel eesti rahva vastu toime pandud massiliste kuritööde ohvritele on künneld tuhandeid, laks tegemata. Eesti NSV Ülemnõukogu võttis 1989. aastal vastu seaduse massirepressioonide all kannatanute rehabilitatsioonist. Hiljuti ilmus ka Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus rehabiliteeritutele materjalsete kahjude hüvitamise kohta. Kahtlemata on need dokumendid suureks sammuks edasi õigusrigi loomise teel, kuid ei lahenda siiski kõiki probleeme. Võimaluste piires peaks sellega tegelema Eesti Ebaseaduslikult Represseeritute valmis ühenduse esimees Aadu Oll. Loodav ühendus on vabandab õigusvastaste repressioonide all kannatanute, nende ning teisi ühenduse esimees Aadu Oll. Loodav ühendus on vabandab õigusvastaste repressioonide all kannatanute, nende ning teisi ühenduse esimees Aadu Oll.

noorematele teed, kuidas ehitada Eestit.

MEENUTAME

25. märts 1989 Linnahallis

Elmar
Joosep

Aleksander Levin ja Leo Talve

Fotod: Tallinna Memento fotokogu

Leinapäeva
tähistamine
jätkus õhtul

TALLINNA LINNAHALLIS
25. märtsil kell 18

stalinismiohrite mälestamise koosolek ja kontsert.

SÕNA VÕTAVAD: Mikk Titma, Rein Järlik, Lennart Meri, Lembit Koik, Klaara Hallik, Aleksandr Tshipko, Mati Talvik.

KONTSERTOSAS ESINEVAD: Eesti Riiklik Sümfooniaorkester, Eesti NSV Tele-Raadiokomitee segakoor, RAM-i poiste Üleaja.

Üleaja. Dirigendid: Peeter Lilje, Venno Lau, Ants Wagner, Mozart, Sibeltus.

Piletite müük Linnahalli kassas kella 13.00–19.30. Piletimüügist laekuv tulu kantakse stalinismiohrite jäädvustamise fondi.

Foto: T. Völmner (Filmiarhiiv)

1949. aasta märtsiküüditamisest

Artiklit saate lugeda Memento märtsikuisest paberlehest.

AIGI RAHI-TAMM
*Tartu Ülikooli
vanemteadur,
ajaloodoktor*

PAUL VÕITIS

KUNO RAUDE

Suurejõel, Vändra metsade vahele peitunud külas Pärnu jõe kaldal, nägi 26. oktoobril 1913 Maali ja Oskar Constantin Mautsi peres kolmanda lapsena ilmavalgust Pauli-nimeline poiss. Järgmisel aastal lahvatanud I maailmasõda viis perekonna Harjumaale. Peale Vabadussõja lõppu läks Maali koos isata jäänud nelja lapsega elama oma kodukanti Järvamaale Alliku valda. Vabadussõjale järgnenud rahuaasta esimesel suvel sündis Virumaal Arukülas Marie ja Gustav Kello peres tütar Liisa, kelle koolitee sai alguse 1928. aastal koduküla 3-klassilises koolis. Selleks ajaks oli viieteistkümnendaastasel Paulil selja taga 9 karjasuve ja 6 klassi külakoolis. Algas töömehepõli Johannes Steinbergi tiseritöökojas Türil, kus hakkajat töölisnoort püüdsid oma poole meelitada linna vasakpoolsed. Pauli eeskujuks olid aga hoopis muinasaegse vabadusvõitluse ja Vabadussõja sangarid.

Möödunud sajandi kolmekümneandate alguses hakkasid Euroopa kohale taas kerkima ähvardavad ohupilved. Paul sai aru, et kahe diktaatori huvide kokkupõrge on vältimatu. Eesti sõjaväes teenis tollal 15-18000 meest, väljaõpetatud reservis oli ligemale 100000 sõjameest. Noormehed olid tugevad nii vaimset kui füüsiliselt, vaid 10% kutsealustest tunnistati teenistuskõlbmatuteks. Pauli teenistuskohaks sai Rakveres paiknev Eesti 1. Lennudivisjon, kus tuli teenida 18 kuud. 1934. aastal lõppesid Liisa õpingud Kulina 6-klassilises koolis ja Pauli teenistus Eesti sõjaväes. Peale sõjaväeteenistust jäi Paul elama ning töötama õpitud erialal Rakveresse, kus ta 1938. aasta sügisel kohtas tollal Rakvere Naiskutsekoolis õppivat Liisat.

Kindlasti ei teadnud ühist tulevikku kavandavad Liisa ja Paul, et 1937. aastal trükiti Balti riikide maakaardid, millele oli kirjutatud "Eesti NSV", "Läti NSV", „Leedu NSV”, et Punaarmee ohvitseride jaoks olid ette valmistatud vestmikud vene ja balti rahvaste keeltes, et NSVL kaitsekomissari 13. augusti 1939 käskkirja alusel koondati Baltimaade piiride taha 435000 meest, 8000 kahurit, 3052 tanki, 2601 lennukit. Noored armunud ei teadnud, et

Loo autor vanaema haul Verhne-Ussinskis 14. veebruaril 1953.

Foto: erakogu

23. augustil 1939 sõlmiti kahe sõbra, Saksamaa ja NSVL-i vahel mittekallalitungileping ja sinna juurde kuuluv lisaprotokoll, mille kohaselt Leedu, Läti, Eesti ja Soome jäeti Kremli meelevalla. Eestis elanud 16346-st baltisakslasest lahkus 1939-1940 12660. Sestpeale hakkasid kurjakuulutavad sündmused arenema tohtu kiirusega.

Purustanud koos Saksamaaga Poola vastupanu, surus Stalin 28. septembril 1939 Eesti juhtidele jõuga peale baaside lepingu. Algas sõjaline invasioon: Saaremaale, Hiiumaale ja kohalikest elanikest tühjaks tehtud Paldiski linna paigutati NSVL sõjalaevastik ja sõjalennukid. Lennuväeüksused paigutati ka Viljandi, Valga, Haapsalu, Pärnu ja Paide piirkonda. Nende „kaitseks” toodi sisse laskurväed koos kahurite ja tankidega. Kokku paiknes Eestis üle 25000 punaväelase. Eeltingimused Eesti riigikorra muutmiseks olid loodud. Kes eestlastest võis teada, et juba 11. oktoobril 1939 kirjutas NSVL julgeolekurahvakomissari asetäitja Ivan Serov alla käskkirja nr. 001223 kolme iseiseisva naaberriigi, Leedu, Läti ja Eesti

elanike küüditamiseks Venemaale?

Virumaa talutütre ja Pärnumaalt pärit tisermeisteri kihlus toimus Viru-Jaagupi kirikus 4. detsembril 1939. Nende pulmad peeti 6. aprillil 1940 Liisa isa Gustavi talus Arukülas. Armastus, kindel usk oma võimetesse ja vankumatu tahe lubasid loota tulevasele perekonnaõnnele. 10. juunil 1940 said nõukogude baasid Eestis lahinguvälmiduse käsu. 17. juunil 1940 tungis 90000 punaväelast lisaks siin paiknenud 25000-le vastupanuta Eestisse. Eesti riigijuhid otsustasid alistuda. Liisa ja Pauli mälestuste kohaselt olid nad sel ajal koos Salla valla noortega Tallinnas maanoorte laulupeol. Agressiooni edasiarendusena lülitati Eesti siinsete punaste palvel 6. augustil 1940 NSVL koosseisu. Vaba tahte avaldamise võimaluseta jäetud värske abielupaar sai oma riigis elada vaid 2,5 kuud!

Aprillis 1941 sündis Liisa ja Pauli perekonda poeg. Kaks kuud hiljem, 14. juunil 1941, küüditati Eestist Venemaale 10205 inimest. Hävituspatljonide ohvriks langes ligemale 2000 inimest. Ärevad ajad olid saabunud ka Salla valda Kärü külla, kus Pauli ja Liisa pere jäi seekord siiski puutumata. Ennetades Punaarmee lööki, tungis Saksamaa 22. juunil 1941 kallale NSV Liidule. 9. juulil ületasid Saksa väed Eesti piiri. 20. juulil 1941 käskis nõukogude võim aastatel 1907-1918 sündinud meestel ilmuda mobilisatsioonipunktidesse. Vastuseks oli Suvesõda Eestis. Koos teiste Kärü ja Salla valla meestega läks ka Paul metsa. Novembris 1941 ühines ta Eesti Omakaitsega, kus Eesti kaadriohvitseri major Friedrich Kure juhtimisel tegutses korra tagamisel üle 43000 mehe. Septembris 1942 sündis perekonda tütar. Tundus, et elada võib ka sõjaajal.

Liisa ja Pauli pere sai rahu elada kuni 2. veebruarini 1944, mil Punaarmee väeosad jõudsid Narva jõeni. Nõukogude võimu kuriteod aastatel 1940-1941 tekitasid Paulis veendumuse, et „vene võimu” taastamine tähendaks eesti rahva hävingut. Sõda oli nüüdsest muutunud Eesti kaitse sõjaks, kus eesti sõduritel täita eriline roll. 31. jaanuaril kuulutati välja Jüri Uluotsa toetatud üldmobilisatsioon, mis lisaks Venemaalt Eesti kaitsele

toodud sõjameestele tõi kokku veel 40000 meest, sealhulgas Pauli, kes mobiliseeriti Saksa sõjaväkke 6. veebruaril 1944. Liisa leidis koos kahe väikese lapsega varjupaiga oma isa talus Arukülas, kuhu olid varjule toodud ka teised lapselapsed.

Pärast väljaõpet Paasiku mõisas ja Kloogal saadeti Paul 20. Eesti Relvagenaderide Diviisi 46. rügemendi II pataljoni 8. raskekompanii koosseisus kuulipildurina rindele. Tema meeskonnapunker paiknes Narva jõe vasakul kaldal Riigiküla all. Kolonel Juhan Tuulingu juhtimisel Eesti piiride kaitsel seisnud 46. rügement kandis 25. juuli 1944 väga raskeid kaotusi. Kaitsepositsioonidele langes 200000 mürsku. Paulil oli sõjaõnne, ta jäi imeväel ellu ning taandus koos teiste meestega Sinimägede ette Tannenbergi liinile, kus Eesti kaitsjaid rünnanud 11 nõukogude diviisi ja 2 brigaadi lakkasid lahingute käigus olemast. 16. septembril said Eesti kaitsel olnud väeosad taandumisloa Eestist. Osa eesti mehi otsustas minna metsa, osa koju, osa koos sakslastega lõunasse, sealt Läände. 10000 Eesti kaitsel langenud meest oli hind, mis maksti oma perekondade julgeoleku ja uue nõukogude terrori eest vabasse maailma põgenenud 70000 eestlase eest.

Eestit kaitsnud mehed ei teadnud, et NSVL liitlased, Atlandi harta autorid Franklin Delano Roosevelt ja Winston Churchill taganesid lubatud sõjajärgsest elukorraldusest juba 1943. aastal Teheranis. Algas 51 aastat kestnud nõukogude okupatsioon. „Rahvas hakkas üks teist hävitama” on meenutanud Paul, kes arreteeriti julgeoleku vanem-operatiivvoliniku leitnant Samuel Vári poolt 10. novembril 1944 Rakveres. Järgnes eeluurimisvangistus Tallinnas Patarei vanglas. 22. novembril 1944 esitas julgeoleku alampolkovnik Pogožajev Vene NFSV kriminaalkoodeksi §58 1a alusel Paulile süüdistuse „kodumaa reetmises”. Kurikuulsa Idel Jakobsoni poolt koostatud ja Boris Kummi poolt kinnitatud süüdistuskokkuvõtte esitati Paulile Lasnamäe vanglas 7. veebruaril 1945. Moskvas toimunud erinõupidamise 26. mai 1945 protokoll nr. 19 alusel mõisteti Paul 10 aastaks vangi paranduslike tööde laagritesse. Järgnesid vanglad Arhangel'ski oblastis ja Komi ANSV-s, kus näljast ja haigustest kurnatuna vii-

bis Paul mitmel korral surijatele mõeldud kambrites.

Nõukogude režiimi reeglite kohaselt oli teenistus Omakaitstes ja osavõtt Eesti kaitselahingutest piisav põhjus selleks, et tembeldada Pauli naine, poeg, tütar ja perest eraldi elanud ämm „bandiidi perekonnaliikmeteks”, kellel ei saanud olla kohta kodumaal. 18. jaanuaril 1949 NLKP KK Poliitbüroo istungil vastu võetud otsuse ja 29. jaanuaril sellele järgnenud NSVL Ministrite Nõukogu otsuse alusel tuli Eestist küüditada 7500 peret. Tööle hakkasid julgeolekuministeeriumi mehed ja nende kohalikud agendid, kes kogusid usinasti „süütöendeid” (erinõupidamiste otsused, õiendid teenistuse kohta Omakaitstes ja Saksa sõjaväes, väljavõtted ülekuulamisprotokollidest jne.) väljasaadetavate kohta. Soositi ja õhutati pealekaebamist ka Liisa kodukülas. 2. märtsil 1949 oli vanglas viibiva Pauli perekonnaliikmete küüditamistoimik koos. 3. märtsil 1949 langetati julgeolekuministeeriumis karm otsus – saata Pauli perekonnaliikmed „Nõukogude Liidu kaugetesse kohtadesse eriasumisele. Vara konfiskeerida.” Otsuse kooskõlastas ministeeriumi 5. osakonna ülem polkovnik Nikolski, sanktsioneeris riiginõunik K. Paas. Samal päeval kinnitas otsuse julgeolekuminister kindralmajor Boris Kumm. 18. märtsiks 1949 olid kõik eeltööd tehtud. Siis aga selgus, et küüditajatest tuleb puudu. Lisa toodi Venemaalt. Kui 20254 küüditajat koos, võis alustada.

28.02.1949.a. NSVL Liidu Julgeolekuministeeriumi poolt kavandatud sõjaline operatsioon koodnimetusega „Priboi” käivitus 25. märtsi varahommikul kell 06.00. Teed küüditatavate kodudeni juhatasid kätte kohalike täitevkomiteede ja kolhooside esimehed, partorgid, komnoored, julgeolekuagendid. Reeglina eestlased, omakülainimesed. Tollel märtsihommikul askeldasid Arukülas Liisa isa Gustavi talus relvastatud vene sõduritega üheaegselt kolhoosi „Hommiik” esimees, Gustavi õepoeg Heinrich, esimehe asetäitja Meinhard Pargi ja Küti valla partorg Elmar Ong. Talust võeti kaasa Pauli kuuekümnendaastane ämm Marie ja Pauli seitsmeaastane poeg, kes sai esimeses klassis õppida vaid kolm veerandit. Sama katuse all elanud Marie poeg - Aruküla metsavendade pealik - ja tema perekond ei huvitanud kedagi.

Kui ešelonid olid juba ida poole teel, kanti Moskvasse ette, et haisvatesse loomavagunitesse on aetud 20702 inimest e. 3% Eesti elanikkonnast. 90 % küüditatutest olid langenud, tapetud või arreteeritud Eesti sõjameeste perekonnaliikmed.

Kolhoosis „Hommiik” 26. märtsil 1949 toimunud üldkoosolekul püüti hirmule aetud omakülarahvast rahustada järgnevalt (protokoll nr. 13 p. 3): „Otsus kulakute ja saksakäsilaste maalt väljasaatmiseks tehti Ministrite Nõukogus 23. märtsil 1949.a. Ministrite Nõukogu otsus saatis neid välja selleks, et anda võimalust Eesti rahvale kolhoosi korra sisseviimiseks. Evakueeritavad olid kohalike organite kui ka julgeoleku organite poolt väljasegitatud vaenlased. Koosoleku juhataja H.Rohtsalu.” 30. märtsil 1949 toimunud üldkoosoleku protokoll nr. 14 p. 2: „Sm. Sollmanni kõne. ... Kulakud nagu klass hävitatakse. Bandiidid on hävitanud meie paremaid inimesi ning neid bandiite on abistanud kulakud. Selleks oli vajalik see kulakute evakueerimine.” 2008. aastal lahkunud Memento Rakvere Ühingu juhatuse esimese esimehe Õilme Nurga andmetel küüditati Lääne-Virumaalt 1840 inimest. Siinkohal võiks loo Pauli arreteerimise põhjuste ning tema ämma ja poja küüditamise kohta lõpetada.

Pärast ema ja poja äraviimist pöördus Liisa 7. mail 1949 EKP Keskkomitee esimese sekretäri Nikolai Karotamme, ENSV Ministrite Nõukogu esimehe Arnold Veimeri ja ENSV ÜN Presiidiumi esimehe Eduard Pälli poole palvega seista hea selle eest, et kodumaale toodaks tagasi vähemalt tema alaealine poeg. Miks poeg Eestisse? Miks mitte Liisa koos tütreaga Siberisse? 6. aprillil 1949 koostas julgeoleku operatiivvolinik Zemskov „spravka” Liisa ja tema tütre „operatiivsele arvele” võtmiseks. Algas inimjaht veel kahele süütule inimesele. 9. juunil 1949 langetas julgeolekuministeerium otsuse: „V hodataistve ...otkazat”. 11. augustil 1951 kirjutas Rakvere Siseasjade Osakonnale teatas Kulina Külanõukogu esimees Leida Lall, et Liisa ja tema tütar kuulusid 1949. aastal Eestist väljasaatmisele. NSV Liidu julgeolekuministri juures oleva erinõupidamise 22. märtsi 1952 protokoll nr. 21-a otsus kõlas: „Saata

Liisa kui natsionalisti perekonnaliige koos tütrega eriasumisele.

7. mail 1952 olid tääkidega püssimehed taas Gustavi talus Arukülas. Liisa ja tema 9-aastase tütre teekond Siberisse kulges relvastatud konvoi saatel läbi Rakvere, Leningradi, Kirovi, Sverdlovski, Novosibirski, Krasnojarski ja Minussinski vangla. Kahe kuu pärast, 18. juulil 1952, jõudis Liisa koos tütrega Jenissei jõe ülemjooksul Tõva piiri ääres paiknevasse Verhne-Ussinskisse. Pauli perekond, väljaarvatud Paul ise, oli jälle koos. Siberis kasvunud poeg oli õest ja emast võõrdunud, ema haigevoodis. Talutütar pidi nägema kurja vaeva, et hoida elus oma perekonnaliikmed. Marie suri 63 aasta vanuses 14. veebruaril 1953. Ta puhkab koos 52 Siberi-kaaslasega Verhne-Ussinski kalmistul Sajaani mägedes. Lapsed õppisid vene koolis. Vene keel jäigi eesti laste suhtluskeeleks kuni nende jõudmiseni kodumaale.

28. augustil 1954 algas Pauli sõit Inta kivisöökaevanduse 3. laagrist Verhne-Ussinskisse asumisele. Kaugel Eestis 1940. aastal loodud, arreteerimise, kaks küüditamist ja ühe surma üleelanud perekond oli 4. septembrist 1954 jälle Pauli kaitse all. Osteti oma hütt, koolitati lapsi, aialapil ja laudas kasvatati toidupoolist lauale. Sirgjoonelisust, vastutustunnet, austust oma rahva vastu ja muid eluks vajalikke teadmisi õpetasid Liisa ja Paul ka oma lastele. Mis peamine – perekond jäi ellu. 12. detsembril 1956 võeti Liisa Verhne-Ussinskis miilitsa arvelt maha! Paul vabanes asumiselt 28. jaanuaril 1957. Nüüd oli kogu perekond taas vaba sedavõrd, kuivõrd see üldse tol ajal võimalik oli. 8. märtsil 1957 asus Pauli perekond teele põhja, Minussinski linna suunas. Sealt rongiga edasi läände, Eestisse, kus elukeeristes karastunud tagasilülijaid ei oodanud mitte keegi. Ka oma kodu mitte.

Varanduseks neli vineerist kohvrit, koduta, algas uus elu, milles kõikidel perekonnaliikmetel tuli leida ja leiti oma koht. Pereisa ning pereema asusid Rakveres tööle nooruses omandatud erialadel, järelmaksuga osteti oma maja, koduloomad. Pauli tütar lõpetas Kaubandustehnikumi ja TRÜ ajaloo-teaduskonna, poeg ETKVL Kooperaatiivkooli ning peale sõjaväeteenistust arhitektuuriteaduskonna ERKI-s. Elu

üle nurisemiseks ei olnud aega, tehti tööd, et omadega toime tulla ja edasi minna. Lapsed tundsid rõõmu loodud perekondadest. Ilmavalgust nägid lapselapsed. 1989. aastal rehabiliteeris nõukogude võim kõik arreteeritud ja küüditatud perekonnaliikmed. Postuumselt ka Marie. Paul ja tema perekond jõudis ära oodata selle, mille nimel pereisa 1944. aastal lahinguid pidas – Eesti riigi taassünni. Liisa ja Paul olid võitnud! 1995. aasta sügisest puhkab Paul, endine sõjamees ja poliitvang, oma relvavendade läheduses Tallinna Metsakalmistu määndide all. Liisa veedab vanaduspäevi oma laste ja lastelaste hoole all Tallinnas.

Nelikümmend üheksa aastat pärast märtsiküüditamist, 16. augustil 1998 Arukülas toimunud suguseltsi kokkutulekul, kuhu oli kokku sõitnud umbes kakssada inimest üle Eesti, ütles kolhoosi „Hommik” endise esimehe vanem tütar Raely: „Minu isa Heinrich, kes oli tol ajal kolhoosi esimees, kutsuti 24. märtsi õhtul 1949. aastal Kehala vallamaja hoonesse. Sinna ta ka ööseks jäi. Öösel sõitsid vallamajja relvastatud sõdurid, kellega koos mindi 25. märtsi varahommikul Aruküla inimesi üles ajama.” Tütar vabandas kohalolnute juuresolekul oma isa pealesunnitud tegevuse pärast 1949. aastal. Vabandused on Arukülalt küüditatud ammu vastu võtnud. Elu läheb rahulikku rada edasi.

“President Lennart Meri poolt 1998. aastal asutatud ja Max Jakobsoni juhitud Rahvusvahelise Inimsusvastaste Kuritegude Uurimise Eesti komisjon (liikmed Uffe Ellemann-Jensen, Paul Goble, Nicholas Lane, Peter Reddaway, Arseny Roginsky, Wolfgang von Stetten) on kümneaastase töö tulemusena tulnud järeldusele, et „Eesti taasokupeerimine Nõukogude Liidu poolt 1944. aastal oli illegaalne ning vastupanu sellele okupatsioonile oli õigustatud.” Tagantjärele tarkus, mida Paul ja tema kümned tuhanded võitluskaaslased teadsid juba 1941. ja 1944. aastal. Aga aitäh tunnustuse eest. Igaveseks jääb kummitama kuriteoohvrite küsimus: „Miks ning kuidas pääses NSVL ja tema õigusjärglane kaasvastusest II maailmasõja tulemuste ning okupeeritud riikides toimepandud genotsiidi eest?” Sellele küsimusele ei ole kõrgeauline komisjon vastust leidnud.

*Mul meeles on üks kaugel
märtsihommik,
taas kevadpäiksest tulvil oli õhk.
Ja juba käärvis elumahlu puudes
ja laotust täitis sulalume lõhn.*

*Kõik oli tulvil ärkamise hurma,
nüi palju rõõme lubas tuua päev.
Ei meenutanud loodus valu-surma,
ta hõiskas: „Kevad!” Kevad oli käes.*

*Kuid mina seisin oma koduõuel,
kust laastav raju äsja üle käis.
Veel helkis kodusoojust aknaruudult,
veel oli kalleid samme tanum täis.*

*Kuid juba tundis süda valu suurust,
ei enam sütti kodukoldes leek.
Ja kõik, mis alles jäänud lapsepõlvest,
on aimatavad jäljed õueteel....*

*Mari Andrekson (Puust)
nn. mitteküüditatu, kes 13-aastasena
perest ainsana Eestisse jäi.*

Ühe Eesti pere lugu

ÜLO KARU

Enne sõda elas meie pere – isa Karl Karu, ema Aliide ja lapsed Hugo, Heldur, Leili, Aksel, Endel, Koidu, Velju ja Luule Tartumaal Voore vallas Tarakvere külas. Mina, Ülo sündisin 1943. Kui algas sõda, võtsid venelased vanema venna Hugo sõjaväkke. Sõja lõpul langes ta Kuramaal. Saksa ajal võeti Heldur sõjaväkke ja saatus viis ta peale sõda Austriasse. 1945 võtsid venelased Akseli sõjaväkke, ta vabanes 1950. Meid siis enam kodus ei olnud.

1946. aastal tulid metsavennad meile ja küsisid süüa. Ema viis nad sauna sööma. Sel ajal aga piirati meie kodu ümber. Ühtegi meest kätte ei saadud, sest meie ümber kahel pool teed oli soo. Mehed panid sohu ja kes ellu jäi, pääses. Selle pärast võeti isa ja ema kinni ja viidi ära vang, vanglates olid nad ligemale kuus aastat. 1946. a. pani öde Leili koos sõpradega Eesti lipu Voore vaatetorni. Sõbranna, kes mehkeldas NKVD mees-

tega, reetis, ja öde võeti kinni ning viidi ära vanglasse, Leningradi. Vanglas öde sai külmetada ja haigestus tuberkuloosi ning suri 27.VI 1947 ema käte vahel, olles kahekümnevieaastane. Ei tea, kas ema toodi sinna vanglasse kogemata, või oli mängus kellegi käsi. Meid jäi koju viis last, kellest kõige vanem oli 14-aastane vend Endel.

1949.a. 25. märtsil, äraviimise ajal, oli Endel parajasti Tartus sõjakomissariaadis. Kui ta jõudis tagasi tühja koju, ei teadnud ta, mida teha, ja läks sõprade kutsel metsa, kus ta tabati 1950. aastal. 28.III 1951. a. lasti ta maha, ta oli siis üheksateistkümnepäevane.

25. märtsil aga viidi meid ära neljakesi – öde Koidu oli kolmteist ja pool aastat vana, vend Velju üksteist ja pool, öde Luule kaheksa ja pool ja mina olin viie ja poole aastane.

Meid viidi Novosibirski oblasti Zdvinski rajooni Hapova kolhoosi, kus me elasime kaks aastat. Taheti küll väiksemaid lastekodusse viia, aga Koidu ei lasknud.

Igauks teenis, kuidas sai. Mina, kõige väiksem, käisin kalal, meil oli seal suur jõgi.

Ema vabanes vangist 1951. aastal ja saadeti samasse rajooni, aga sovhoosi. Oli talveaeg, kui tuli müllits ja küsis, kas kõik on kodus. Öde ütles, et vend läks ühele appi puid tooma. Käskis kohe koju kutsuda. Tuli reerakend ja meid mässiti suurte kasukate sisse, pandi reele ja viidi ema juurde sovhoosi, mis asus üle 20 km kaugusel. Öde läks sovhoosi tööle. Vend Velju ja öde Luule käisid küla 4-klassilises koolis, mina läksin ka sügisel kooli ja suvel käisin karjas ja hiljem heinal. Isa vabanes vanglast 1952. aastal ja tuli ka meie juurde.

Pärast Stalini surma saatis ema kirja Moskvasse ja sealt tuli 1955. aasta lõpul vastus, et oleme ilma süüta ära viidud ja võime tagasi Eestisse sõita. Asjaajamised võtsid aega ja me saime tulema alles 1956. a. veebruari lõpus.

Tagasi tulles oli meie kodust järele ainult vundament. Kolhoos oli maja maha müünud ja see oli ära veetud...

Saabumine kolhoositööle Siberis

Katkeid Eela Lõhmuse mälestustest.

...Eks iga esimees otsis endale ikka nooremaid ja elujõulisemaid, lapsed ja vanurid tuli võtta "pealekauba". Lõuna paiku saime lõpuks liikuma. Pambud-kotid regedel, lapsed ja vanurid said ka vahetevahel pampudele istuma, kui ei jõudnud enam käia, teised astusid kõik jalgsi. ... Meie teekond kestis 3 ööpäeva, sest käia tuli 75 km, inimesed olid aga kurnatud. Eks vilets toit ja kõik need vintsutused tegid oma töö. Kui lõpuks kohale jõudsim, oli väsimus selline, et võis püstijalu magama jääda. Näonahk ja huuled olid kõigil külmast ja stepituulest lõhenenud.

Meid emaga viidi ühte tarre (umbes 10-12 m²), kus elasid juba kolm inimest – kaks täiskasvanut ja üks 3-4-ne laps. Nii et kokku sai meid viis inimhinge ja peale selle veel vasikas, seapõrsas, lammas kahe tallega ja 8 kana. Esialgu tundus, et uksest kaugemale pole kuhugi astuda. Aga varsti leidis pererahvas siiski vaba nurgakese, kuhu oma pambud saime panna. Ja kuna mina oma valu ja kõrge palavikuga enam jalul ei püsinud, siis lubati mul ühe kasti peale pikali heita. Ema tukkus esimese öö meie kompsudel. Kuigi ma need kolm päeva, mis me teel olime, peale külma vee midagi ei söönud, tuli mul siiski öö jooksul mitu korda aiamaal käia, seda muidugi pakase ja lõikava tuule käes. Käimla kui selline oli sel maal täiesti tundmatu mõiste. Ja et kõrge palavikuga inimene kõik selle üle elas ja ka ellu jäi, muide ilma vähimagi rohu või arstiabita, siis kui see ei ole looduse ime – mis siis ta on? ... Vähe sellest, et polnud kõige lihtsamat ravimit, polnud ka enam midagi süüa. Raha meil ju polnud ja see toidunatuke, mis kodust oli kaasa võtta, sai teel olles söödud. Müüa polnud samuti midagi, need mõned hilbud, mis meil olid, oli ka kogu meie varandus. ... Perenaine, kelle tares me elasime, andis ikka vahet kaunitäie kartuleid või kruusiga piima. Aga neid endid oli kolm hinge ja ega sealsel rahval kevadel peale kartulite suurt midagi polnudki. Kellel oli lehmakont, sai ka paar liitrit piima, kelle lehma polnud, rüüpas kuuma vett soolaga keedetud kartuli kõrvale. Leiba saadi alles siis, kui mindi põllule. Aga see oli kusagil aprilli lõpus.

Eestlased olid selleks ajaks nii läbi, et 5-6 km, mis põllule tuli minna, oli meie jaoks hüllem kui Kolgata tee. Ega üle poole kilomeetri korraga minna ei jõudnud, tuli jälle istuda ja puhata...

*Mäletad kevadet Eestis,
kui algas meil Siberi-sõit.
Mäletad tunde, mil Keenis
tuli vahtida metsa ja puid?*

*Aegade voolude sülle
kihutab õnnetu märts.
Aasta on möödunud sellest,
kui algas meil Siberi-sõit.*

*Suur Siber meil koduks on saanud,
kus looklevad tundmatud teed.
Meid piiravad stepid ja põllud,
meist mööda viib Ob oma veed.*

*Kas meile ka tõuseb kord päike
ja puhub meil vabadustuul?
Meid ootamas kodumaa väike,
meid ootamas kallike truu.*

*Kui kaua see orjus siin kestab,
kas varsti võib alata lend?
Kui kaua meid Siber veel ohjab
ja ülemus tähtsaks peab end?*

*Kas ükskord näen Sind jälle,
mu kaunis ja kodune maa.
Oh võta kord mind oma sülle
mu isa-isade maa!*

Eela Lõhmus (tollal Eppa) kirjutas need luuleread 1950. aastal Novosibirski oblastis Ordõnski rajoonis. Luuletamise – isegi väljasaadetuna nõukogude riigi õonestamise – pärast saadeti kahekümneaastane neiu 10 aastaks Magadani vangilaagrisse.

Viljandi represseeritute organisatsioonid ja KÜSK

Ants Salum.

Memento Viljandi Ühenduse juhatuse esimees

Mis endast kujutab Kodanikeühiskonna Sihtkapital? Sihtasutus KÜSK on asutatud eelmisel aastal regionaalministri haldusalas kodanikeühenduste ja riigi koostöös sihtotstarbeliste riigieelarveliste eraldiste kasutamiseks. Sihtasutuse nõukogu vaatab kord kvartalis läbi esitatud taotlused. Käesoleva aasta jaanuaris kinnitati 13 projekti, nende hulgas ka meie oma.

Viljandimaal tegutseb neli represseerituid ühendavat organisatsiooni, kes on teinud ka eelnevalt osalist koostööd, kuid KÜSK-i projektitaotlusega on koostööst kujunenud toetusvõrgustik.

Lühiülevaade organisatsioonidest:

Memento Viljandi Ühendus, mis asutati 25. märtsil 1989.a., on kogunud mälestusi, andnud seitsme aasta jooksul (1991–1997) välja 13 raamatust koosneva sarja “Sakalamaa ei unusta”, kus on kirjas 8842 nime, püstitanud Viljandi Lossipargis 1991.a. mälestuskivi represseerituile, mis on saanud kaks korda aastas toimuvate leinapäevade korraldamise traditsiooniliseks paigaks. Asutamise ajal oli liikmeid üle 200, praegu on ainult 51.

Endiste Poliitvangide Viljandimaa Ühing loodi küll eraldi ja sama-aegselt, kuid teeb koostööd Memento Viljandi Ühendusega. EPVÜ tegutseb liikmete sotsiaalse rehabilitatsiooni ja aktiviseerimise nimel ning hoolitseb selle eest, et liikmed osaleksid poliitvangide vabariiklikel kokkutulekuil. Kahel korral on need kokkutulekud toimunud Viljandis: 1997.a. lossimägedes ja 2004.a. lauluväljakul. Asutamise ajal oli liikmeid 100 ringis, praegu 23.

Represseeritute klubi on kõige suurem ühendus, mis tegutseb alates 1994. aastast ja registreeriti kaks aastat hiljem. Tegevuse alguses osalesid klubi liikmed Viljandi linna heakorra talguil, tähistasid riiklikke tähtpäevi, veetsid koos aega uute huvialade õppimisega jne. Alates 2003. aastast on Viljandi kultuurimajas korraldatud klubiõhtuid. Peamiseks eesmärgiks on liikmete psühhosotsiaalse aktiivsuse säilitamine, tähtpäevade tähistamine, ekskursioonide korraldamine ja osale-

mine vabariiklikel üritustel. 1996.a. oli liikmeid 122, praegu võtab klubiõhtutest osa samuti üle 100 inimese.

Viimastel aastatel on represseeritute tihedam koostöö ka Sakala Noorkotkaste ja Kodutütarde Sõprade Seltsiga, mis on tegutsenud juba 19 aastat. Selle liikmete noorem koosseis on leinapäevade üritustel auvalves, osaleb mälestusmärkide hooldamisel ja noortele tutvustamisel. Sõprade Seltsi vanem koosseis korraldab igal aastal koolides konkursse ja organiseerib ajalooteemalisi ekskursioone ning on välja andnud kaks raamatut, mis ilmusid 2006.a. Ühe on koostanud parematest esseedest Välev Kaska (“Eesti iseseisvuse eest. Eestimaa noorte mõtetes”), teise Viivu Arnim noorkotkaste ja kodutütarde veteranide mälestustest (“Põlistades mälestusi”). Sõprade Seltsis on liikmeid 30.

Eelmise aasta detsembris esitasid eespool nimetatud organisatsioonid SA Kodanikeühiskonna Sihtkapitalile projektitaotluse, mis jaanuaris ka rahastati. Käesoleva aasta jaanuarist on kõik neli moodustanud ühise koostöökoja ja veavad ühiselt projekti. Projekti koostajaks ja koostöökoja kokkukutsujaks oli Represseeritute Klubi Viljandis eesotsas projektijuhi Ene Juurikuga, kelle võimekus projekte juhtida on kõige suurem.

KÜSK eraldas meie represseeritute võrgustikule 136 775 krooni, mis on tõhus abi nelja organisatsiooni tegevusvõimekuse tõstmiseks. Kahele partnerile on võimalik osta kontoritehnikat, bürooarbeid ning maksta osalist töötasu ja organiseerida väljasõite. Piduliku lõunasöögiga tänatakse represseerituid 1949.a. küüditamise 60. aastapäeval omapoolse panuse andmise eest Eesti Vabariigile. Pärast seda järgneb leinapäeva tähistamine represseeritute mälestuskivi juures.

Memento ja Poliitvangide Ühing saavad viimastel aastatel oma katusorganisatsioonide kaudu riiklikku toetust tegevuskulude katteks. Represseeritute Klubil aga puudub katusorganisatsioon, kes teda toetaks.

Alati on oma osa projektitaotlustesse ja organisatsioonide rahastamisse lisanud hea partner Viljandi Linnavalitsus.

Koostöövõrgustik tänab oma toetajaid ja partnereid usalduse ja toetuse eest.

TOIMETAJA VEERG

REIN PURJE

Memento Teataja toimetaja

Kallid lugejad!

Nagu te juba lehte sirvides märganud olete, on see leht pisut teistsugune. Oleme varem püüdnud pakkuda lühemat, aga seevõrra mitmekesisemat lugemist. Selle lehe põhiosa on pühendatud märtsiküüditamise aastapäevale, ja teemat kannavad pikemad kirjatööd. Täname kõiki kaastöö saatjaid, kelle saadetud me praegu avaldada ei saanud.

Meie lapsed ja lapselapsed teavad küüditatute tundeid, vaeva ja valu sedavõrd, kui palju me seda nendega jaaganud oleme. Ja ikkagi on noorte silmsihti küsimus: “Kuidas see ikkagi toimuda sai, et tuldi ja viidi?” Aigi Rahi-Tamme artikkel annab hea ettekujutuse nõukoguliku terrori toimemehhanismist, sellest, kui kaua ja kuidas küüditamist kavandati, milliste vahenditega ja kui põhjalikult seda läbi viidi. Minu soovitus on küll, et juhiksite pere nooremate tähelelepanu sellele kirjutisele.

Sellesse kuusse langeb aga leinapäeva kõrval ka teine tähtpäev, meie organisatsiooni asutamise 20. aastapäev. Ja tänavu oktoobris saab kakskümmend aastat esimese Memento teabelehe ilmumisest. Teataja selles numbris on meenu-tusi peamiselt pildilisel kujul. Loodan, et selleks ajaks, kui augustis Pilistveres kõik koos – küll tagantjärele, aga samas sobival ajal – Memento sünnipäeva tähistame, on mitmed algatajad-alustajad oma mälestusi ka kirja pannud ning me saame need teie ette tuua.

Ka loodan ma, et hoolimata majandussurutisest tuleme me kõik toime, nii ühendused oma ettevõtmistes kui mementolased ja terve meie rahvas oma igapäevases elus. Oleme ju hullemagagi toime tulnud. Tervist ja jaksu teile kõigile!

**VILJANDI MEMENTO ÜHENDUS ÕNNITLEB
LUGUPEETUD JUUBILARE**

**IRENE VEERSALU
VALEV KASKA
SILVIA PALMISTE
EVI FELDMANN
ANTS SUKK
HELGI KOTSAR**

Märtsiküüditamise 60. aastapäeva tähistamine

Tallinnas

14.00 algab Linda kuju juures pidulik pärgade asetamine. Seejärel minnakse Okupatsioonide Muuseumisse, kus kell **14.30** esineb kõnega Vabariigi president Toomas Hendrik Ilves. Palve peab Vello Salo ning küüditamisega meenutab Lagle Parek. Mängib muusika ja pakutakse sooja teed.

Tartus

11.00 peab Pauluse kirikus leinajumalateenistuse praost Joel Luhamets. **11.45** suundutakse lippudega mälestusmärgi "Rukkilill" juurde, kus asetatakse pärjad ning esinetakse lühisõnavõttudega. Samas meenutatakse Tartu linna halastamatut pommitamist 26.-27. märtsil 1944. **12.45** saavad soovijad sõita Ülenurme Põllumajandusmuuseumi, et kuulata Aigi Rahi-Tamme ettekannet ja küüditatute mälestusi.

Harjumaal

Pühapäeval **29. märtsil kell 11.00** peab õpetaja Marek Roots Keila kirikus jumalateenistuse, mis on pühendatud küüditatutele ja represseeritutele. Kuulatakse ka kammerkoori CARMINA ja päevakohast ettekannet.

Rakveres

Märtsiküüditamise 60. ja Rakvere Memento Ühingu 20. aastapäeva tähistatakse:

11.00 kontsert-jumalateenistusega Kolmainu kirikus
12.00 mälestustunniga Okaskrooni juures
13.00 mementolaste tunnustamiseremoonial koos ühislõunaga restoranis Nord.

Memento Tallinna Ühendus õnnitleb lugupeetud juubilare

85

Elmar Joosep, Heljo Orn, Viktor Moritz,
Simon Rapoport

80

Miralda-Agnes Ellart, Karin Karineem, Milde
Vooremäe, Eda-Urve Raabe, Virve Saupõld, Heino
Jaagosild, Juta Treikelder, Jüri Tali, Harri Palm,
Helje Tuisk

75

Kalev Tammeaid, Elve Aimla, Juta Arumäe,
Karin Roosi

70

Marju Toom, Reet Kodres, Eevi Reinup, Viive-Mai
Kokka, Aime Põlendik, Olav Telga,
Lembi Ottisaar

55

Anne Eenpalu

**RAKVERE MEMENTO
ÜHING ÕNNITLEB
I POOLAASTA JUUBILARE**

90

ELFRIEDE-HILDEGARD SILLAPERE

85

VIRVE LUHAVÄLJA, KALJO VEEVALD

80

HELGI BAZENOVA, LEA SIKKAR,
ANTS PÕLDMÄE

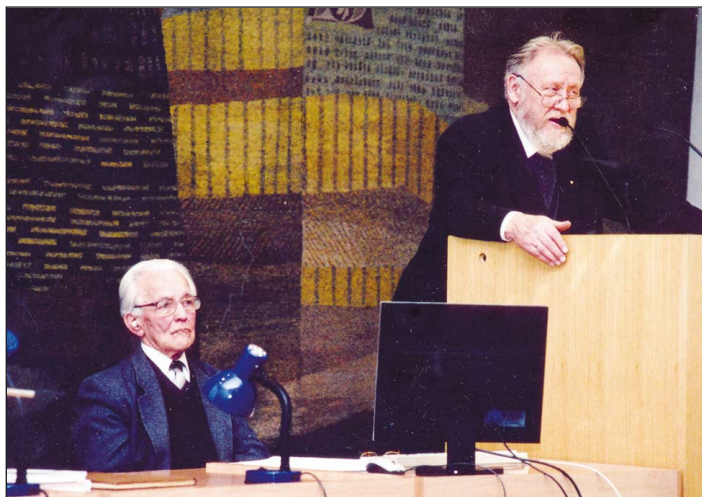
75

HELLE MÄEMETS, HILDA KOKK, VALVE
MÜRSEPP, HINDREK TIIMUS,
EMMA SUURKÜLA

70

GLADUN LAINE, MALLE NUKK,
BERNHARD NUKKA,
HILJE-MARIE REISENBUK

Tartu Mementos

18. detsembril 2008 toimus TÜ Raamatukogu konverentsisaalis Tartu Memento jõulukonverents “20 aastat Tartu Mementot”. Kõneleb Enn Tarto, tema kõrval on Udo Vello Lamp.

Fotod: Tartu Memento fotokogu

14. jaanuaril 2009 korraldas Tartu Memento Tähtvere pargis Tartu vabastamise 90. aastapäeva mälestusürituse.

14. I 1919 võitsid soomusrongid kapten Karl Partsi juhtimisel ja partisanid leitnant Julius Kuperjanovi juhtimisel lahingu Tähtvere väljadel ning vabastasid Tartu Vene SFNV vägedest. Kommunistide tapatalgud all-linnas Krediidkassa keldris jäid pooleli. Ometi olid nad jõudnud mõrvata pärast metsikut piinamist õigeusu kiriku piiskopi Platoni, kes aastal 2000 kuulutati pühakuks, ülempreestrid Nikolai Bezanitski ja Mihhail Bleive, pastorid Traugott Hahn'i ja Wilhelm Schwartzi ning veel neliteist Tartu auväärset kodanikku, sealhulgas „Postimehe“ kaastöölise Friedrich Käneri.

Vabadussõja monumendi juurde kogunes palju rahvast – linnavalitsuse ja akadeemiliste organisatsioonide, vabandusvõitlejate ning Kaitseliidu, EML-i ja Rakvere Memento esindajad, Tartu mementolased ja linnakodanikud.

Mälestusüritusel mälestati Vabadussõjas langenuid, kõiki Eesti vabaduse eest langenuid ning kõiki okupatsioonide ohvreid. Pärgi, lilli ja küünlaid asetades meenutati ka seda, kuidas 14.I 1989 kogunesid Julius Kuperjanovi kalmul Tartu Memento algatusrühm, muinsuskaitssjad ja kaitseliidu taastajad.

Fotod: Rein Purje

Kindral Laidoneri 125. sünniaastapäev Viljandis

Kindral Johan Laidoneri sünnist möödus täna 125 aastat, mida Viljandis tähistati mitme üritusega. Tema sünnikodu asemel on mälestuskivi, sinna kogunesid Viiratsi valla ja Viljandimaa ning linna juhtivad tegelased ja hulgalisest rahvast nii Tallinnast kui ka mujalt. Kõne pidas Laidoneri Seltsi esimees Trivimi Velliste, kes tõstis esile kindrali tähtsat rolli Eesti iseseisvuse saavutamisel.

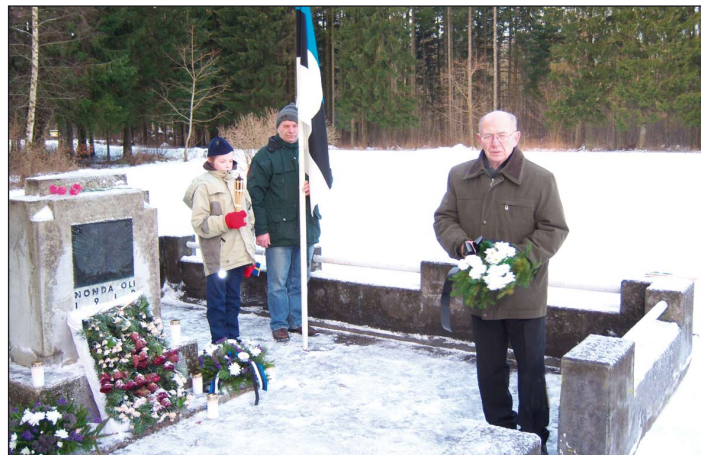
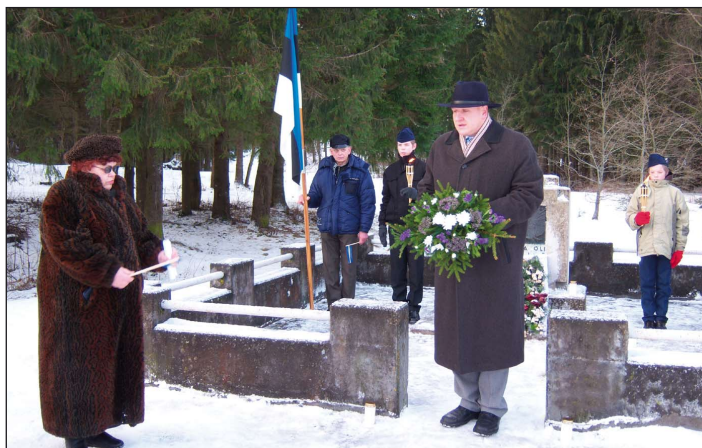

Linna koguneti Laidoneri ausamba juurde kirikukellade helina saatel, taas peeti kõnesid, asetati küünlad ja kimbud. Seejärel kuulas saalitäis rahvast Viljandi kultuurimajas nii Trivimi Velliste kui ka kaitseministri Jaak Aaviksoo kõnesid.

Fotod: Viljandi linnavalitsuse fotokogu

Rakveres tähistati

10. jaanuaril Palermos Punase Terrori Ohvrite mälestusmärgi juures veretöö 90. aastapäeva. Kõnedega esinesid Rakvere linnaapea Andres Jaadla, volikogu liige Üllar Vaserik ning Rakvere Memento ja Lääne-Virumaa Endiste Poliitvangide Ühingu juhatuse liige Ruuben Lambur.

Rakvere Memento Ühing õnnitles oma auväärset liiget Elfriede Sillaperet 90. sünnipäeval. Fotol on juubilar koos miniaga.